

Ekzotizmlarning tarjima masalalari, ularning kelib chiqish o'rniga ko'ra farqlanishi

S. Yuldoshev¹

Annotatsiya:

Ushbu maqolada tilda mavjud bo'lgan ekzotik so'zlarning tarjima masalari, ularning tarjima jarayonidagi qiyinchiliklar bilan birga bir necha tarjima usullari ko'rsatilgan. Shuningdek, ularni shartli ravishda qayerdan o'zlashganligiga qarab ham sharq va g'arb ekzotik leksikasiga ajratish mumkinligi takidlangan.

Kalit so'zlar: ekzotizm, zebra, yurt, vazir villa, vodka, vodiy.

doi: <https://doi.org/10.2024/vemjgg80>

Ingliz tilidagi MERRIAM WEBSTER lug'atida "Exoticism" ya'ni ekzotizm so'zi "the quality or state of being exotic" - "biron narsaning o'zigagina xoslik xolati yoki sifati" deya izohlanadi. Shunga ko'ra ekzotik birliklarni boshqa unga yaqin bo'lgan birliklardan farqlab zarur. Ekzotizm - bu boshqa xalqning hayotidan biror narsa yoki hodisani bildiruvchi chet el tilidan olingan o'zlashma yoki olinma so'z hisoblanib boshqa so'z birliklaridan xususan, varvarizmlardan farqli o'laroq, ekzotizmlar doimiy etnik assotsiatsiyaga ega ekanligi tufayli, ekzotizmlar, kamdan-kam istisnolardan tashqari, to'liq o'zlashtirilmaydi va odatda tilning lug'atining chekkasida qoladi.

A.V. Kalinin ekzotik so'zlarni bir nechta belgilar bo'yicha tasniflaydi va u ekzotik leksikani qo'llanilish doirasiga ko'ra tor va keng ma'nolari mavjudligini qayd etib o'tadi. Tor ekzotik so'zlar bir mamlakat hududida ishlatiluvchi xalqning turmush tarzi, madaniyati, tashkilot nomlari bilan bog'liq ekzotizmlar deb keltirsa, keng doiradagi ekzotimlar deb bir qancha davlatlardagi umumiy bo'lgan xodisalarni aytganda ishlatiladigan so'zlar deb ta'riflaydi. Shuningdek A.V. Kalinning kontseptsiyasiga ko'ra, mavjud ekzotik so'zlarni ikkiga bo'ladi va uni almashtiriladigan va almashtirib bo'lmaydigan ekzotizmlar deya nom beradi: Uning fikricha almashtirib bo'ladigan ekzotik leksik birlik-uni rus tiliga ma'nosini buzmasdan tarjima qilsa bo'ladi, ekvivalenti mavjud ekzotik so'zlar:

Masalan: Mister-janob, frau-xonim, storting-parlament

A.V.Kalinin ayrim matnlarda tarjimasi bor ekzotizmlarning qo'llanilishini mahalliy rang baranglik va shu atmosferani uyg'otish maqsadida ishlatiladi deya takidlaydi. Tarjimasi mavjud bo'lmagan ekzotik so'zlar ham borki, ular boshqa madaniyatga xos ekanligi evaziga ularning rus tilida aynan mos tushadigan tarjimasi topilmaydi: "frank" so'zini "rubl" bilan, "lavash" so'zini matnda issiq kulcha yoki non so'ziga, o'ziga xos bo'lgan gruzin "xashi" taomini sho'rva so'ziga almashtirish imkonsiz deb etirof etadi.²

---

¹ Yuldoshev Samad Tojiyevich, *Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi*

² Калинин А.В. Лексика русского языка. – М.: Издательство МГУ, 1966. – С.73-75

Sodda qilib aytadigan bo'lsak, ekzotik so'zlarning tarjimasi ular boshqa madaniyatga aloqador bo'lganligi va u yerdagi voqeyliklarni ifodalagani uchun ham tarjima jarayonida konkret qiyinchiliklarga duch kelinadi.

Demak u yoki bu ekzotik leksikani tarjima qilishda tarjimondan tarjima qilinayotgan tildagi realiya-voqeyliklardan xabardor bo'lishi talab etiladi, aks xolda tarjima ma'nosi asl ma'nosidan uzoqlashadi va tushunarsiz bo'lib qoladi. Tarjima nazariyotchisi A.V.Fedorov ta'kidlaydiki: "Qo'llash chastotasi, tildagi roli, mazmunning umumiy asosligi yoki so'zning kundalik tabiati tomonidan bunday voqeliklarning nomi bo'lib xizmat qilsada, terminologik rangga ega emas va uslubiy jihatdan asl tilga yaxshi tanish emas va shuning uchun ular tarjimada alohida qiyinchilik tug'diradi.¹ Yuqorida aytib o'tilganidek ekzotik leksikani tarjima qilish juda murakkab vazifa ammo bu "ish"ni amalga oshirishning bir qancha yo'llari borligi ham barchamizga sir emas. Quyida biz ularga to'xtalib o'tamiz.

Translitteratsiya yoki transkripsiya (to'liq yoki qisman), voqeyliklarni bildiruvchi so'zlarning to'g'ridan-to'g'ri ishlatilishi, yoki uning tilining harflarini yozishda yoki uning ildizi, ularning tilining qo'shimchalari saqlab qolgan xolda; Basketbol, voleybol, tennis.

Yangi yoki qo'shma so'z yasash, tilda mavjud ekzotizmga morfologik jixatdan mos keluvchi tasvirlanayotgan predmetning asl ma'nosiga muvofiq keluvchi iboralar yoki qo'shimchalar qo'shish bilan so'z hosil qilish

"Football player"-futbolchi, tennis player-tennishi, "rocket"-raketkachi yaqin narsani bildiruvchi so'zdan foydalanish, yoki mavjud realiyaga o'xshatish tarjimasidan foydalanish:

Bundestag- oliy majlis, ragby- amerika futboli, to'pni qo'l bilan o'ynaladigan sport turi.

Giponimiya deb ataladigan (inglizcha "hiponymy" so'zidan), yunoncha ildizlardan tuzilgan) yoki umumlashtirilgan taxminiy tarjima, unda o'ziga xoslikni bildiruvchi manba tilining so'zlari tushunchasi, tarjima tilining so'zi tushunchani nomlash orqali uzatiladi.²

Turanga-daraxt, tarxun-ichimlik, pinchak silat-sport kabi;

Shuningdek ekzotik so'zlarni ularning qayerdan o'zlashganligiga qarab ham umumiy xolatda Sharq va G'arb madaniyatidan kirib kelgan ekzotik leksikaga bo'lishimiz mumkin. Ularning orasidagi farqlar ham semantik, ham so'z yasash darajasida vujudga keladi. Ekzotik lug'atning yuqoridagi tasnifidan ochiq-oydin ko'rinadiki semantik darajada bu qo'llanish sohasida ifodalanadi: sharqona ekzotizmlar ko'pincha maishiy sohada qo'llaniladi (nomlar, binolar, mehnat buyumlari, kiyim-kechak, poyabzal, mato va boshqalar), G'arbdan olingan ekzotik so'zlar dastlab tor doirada ixtisoslashgan (ilmiy atamalar, dengiz va harbiy ishlar atamalari, adabiyot va musiqa tushunchalari va boshqalarga tegishli) bo'lgan.

Sharq va g'arb ekzotik leksikasiga oid ekzotik so'zlar jadvali
jadval

Sharqona ekzotik so'zlarga misollar		
Nº	Ekzotik so'z	Sharq xalqlari maqollaridan misollar

¹ Федоров. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). – М.: Изд. дом «Филология три», 2002.

² Классификация Федорова цитируется по изданию «Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы)». – М.: Изд. дом «Филология три», 2002.

1	Shashlik(o'zbekcha)	Six ham shashlik ham kuymasini
2	Salla(arabcha)	Bitta sallada ikkita bosh bo'lmaydi. ²
3	Sakye(yaponcha)	Sakye eng yomon zaxar va eng yaxshi doridir. ³
4	yurta, uy qora uy, kapa (Markaziy osiyo xalqlari maqoli)	Bir yurtning nuri boshqa yurtni yoritmaydi. ⁴
5	ariq (Pokiston tilidagi maqol)	Bir kishi ariq qazadi, minglab odamlar undan ichadi. ⁵
6	Qur'on (qoraqalpoq maqoli)	Ko'p so'z faqat Qur'onda yaxshi ⁶
7	Begimot (afrika xalqlari maqoli)	o'z vaqtida payqalgan begemot qayiqni buzmaydi. ⁷

G'arb ekzotik so'zlariga misollar		
№	Ekzotik so'z	Sentences with exotic words
1	Gestapo (nemischa)	on april 25, 1941, the Gestapo moved into the building and I had to give all the keys to the Germans
2	Rodeo (ispancha)	I suspect a repeat rodeo show is not expected.
3	Rancho (nemischa)	I had to drive from Los angeles to rancho Mirage that afternoon a four-hour roundtrip
4	Tomahawk (inglizcha aslida amerikadagi hind qabilalari tilidan olingan)	The tomahawk was important to american indians

Ekzotik lug'at an'anaviy ravishda ekzotizmlarning retseptor til tizimida bir so'zli ekvivalentlari (parallellar, adekvatlar) yo'qligi sababli ekvivalent bo'lmagan lug'atni anglatadi. Ammo shuni qo'shimcha qilish kerakki, ekvivalenti bo'lmagan xorijiy lug'at faqat ekzotik so'zlar bilan cheklanmaydi. Ularning o'zbek tilida ekvivalentlari yo'q, masalan, "begona" madaniyatdan olingan tushunchalar yoki voqelikni bildiruvchi bazi yangi so'zlar: "gostrabayder" (nemis), "mafiya" (Ital.), vuikind (inglizcha), camarilya (ispancha), paparazzi (ital.), yangicharilar (turk), harakiri (yaponcha) avvalroq yaqin yillargacha yuqoridagi kabi so'zlar ekzotizm sifatida qabul qilingan va ishlatilgan (ko'pincha tarjima adabiyotlarida); hozirgi vaqtda bu so'zlar "o'zbekchalashgan" bo'lib, bazilari allaqachon tilimizda yangi ma'noga, yangi leksik-semantik variantga (LSV) ega bo'lgan.

Ekzotik leksik birlik bo'lgan "Fazenda"(portugal tilida dacha,katta hovli) "Boylar ham yig'laydilar" Meksika teleserialida sevilgan va eslangan ekzotik leksema sifatida muhrlandi va kundalik nutqda faol kinoyaviy manodagi so'zga aylanib dacha yoki bog' uchastkasiga kinoya bilan murojaat qilish uchun ishlatiladi.

¹ [Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока. – М.: Наука, 1979. – 182 с.]

² [Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока. – М.: Наука, 1979. – 387 с.]

³ [Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока. – М.: Наука, 1979. – 434 с.]

⁴ [Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока. – М.: Наука, 1979. – 168 с.]

⁵ [Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока. – М.: Наука, 1979. – 161 с.]

⁶ [Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока. – М.: Наука, 1979. – 180 с.]

⁷ [Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока. – М.: Наука, 1979. – 288 с.]

Shu bilan birga, ekzotizmlar xorijiy lugʻatning maxsus turi sifatida maʼnoning qatʼiy nominativ tabiati va ekzotik lugʻatning barqaror morfologik bir xilligi bilan ajralib turadi. Ekzotizmlar asosan oʻziga xos ot soʻz turkumiga oid boʻlgan soʻzlardir, boshqa turdagi xorijiy soʻzlar esa nafaqat otlar boʻlishi mumkin balki boshqa turdagi mustaqil soʻz turkumi boʻlib ham kelishi mumkin boʻladi: “tamagotchi” (yap.) elektron oʻyinchoq, displeyli brelok koʻrinishidagi miniatyura kompyuter; “patassu” (lot)-treskalar oilasiga mansub koʻk oq dengiz baliqlari, “rododendron” (sharq.) Sharqiy Osiyo togʻlarida keng tarqalgan butalar va daraxtlar turkumi, “tamal” (mek) meksika taomi bodomli pirogi, “tapir” (tupi-guarani.) arxaik hayvon, ot bilan choʻchqa oʻrtasidagi kabi narsa.

Jonlantirilgan otlar (odam maʼnosi bilan) ekzotik lugʻatning muhim qismini tashkil qiladi. Masalan, shaxs nomlarini kasbiga koʻra beramiz: advokat, guru, sherif, ijtimoiy maqomiga koʻra: agʻa, xon, oqsoqol, vazir, podisho, posho, sulton, sultonshox; diniy daraja va maqomiga koʻra: oyatulloh, imom, eshon, muftiy, shayx, bu kabi xususiyat ekzotizmlarni oʻzlashtirilgan leksik neologizmlardan, asosan, jonsiz otlardan ajratib turadi. Ekzotik soʻzlardan foydalanish tor doirada boʻlib, asosan, tarjima adabiyotida, tarjima matnlarida, kitob uslublarida qoʻllaniladi va soʻzla- shuv nutqida deyarli ishlatilmaydi. Ammo yozma yoki ogʻzaki nutqda ekzotizmlardan foydalanish koʻpincha jamiyatimizdagi kishilar oʻrtasidagi muloqot suhbatlarida tushunmovchilikka olib keladi. Ekzotizmlarning yana bir oʻziga xos xususiyati shundaki ulardan soʻz yasashning imkoni yoʻqligidir. Ekzotik soʻzlarning katta qismi hosilalari mavjud emas. Ammo ekzotizmlar zamonaviy lugʻatlarda oʻz aksini topgan boʻlib, nisbiy maʼnoviy tariflash orqali (sifatlarni) ifodalaydi, masalan: mujohid - mujohidona, vahobiy - vahhobiylik, shariat - shariy va boshqalar. Nisbiy sifatlarni istalgan ekzotik soʻzdan yasash mumkin, bunda oʻsha ekzotik soʻzning jamiyatda qanchalik faol ekanligi bosh mezon sanaladi. Boshqa leksik semantik variant (LSV)larda ekzotizm qarz olish tilidagi maʼnoda qoʻllaniladi. Demak, “zombi” soʻzi zamonaviy matnlarda koʻproq “boshqa odamlarning irodasiga koʻr-koʻrona boʻysunuvchi zaif, befarq odam” maʼnosida qoʻllaniladi. Yangi, majoziy maʼnoda “zombi” soʻzi itimoiy hayotimiz faol, dolzarb boʻlib chiqdi va oʻzidan yangi hosilali maʼnolar undirdi. Til va nutqda, nutqda bu leksemaning hosilalari: zombilash, zombilashish, zombilashgan kabilar paydo boʻlgan.

Ekzotizmlar asosan monosemantikdir. Koʻp maʼnolilik faqat donor tilidan ushbu koʻp maʼnolilikni "oʻtkazgan" soʻzlarga xosdir. Masalan, arropa soʻzining ikkita maʼnosi bor: "bir qator Lotin amerikasi mamlakatlaridagi massa birligi" va "bir xil mamlakatlardagi suyuq va quyma moddalar hajmi va sigʻimi birligi": toples, bandana (boshqa taqiladigan roʻmolcha), ratatuy (fransuz taomi, multik qahramoni), karaoke (soʻzsiz musiqa), papayya (oʻsimlik), sekvoya (daraxt) va boshqalar ham shular jumlasiga kiradi.

Ekzotik soʻzlar xar bir kishidan yozuvchidan ham oʻquvchidan ham keng dunyoqarashni, chuqur bilimga ega boʻlishni shuningdek, boshqa millat madaniyatiga xos boʻlgan tushuncha va narsalarni bilishga boʻlgan qiziqishni qondirishdek ishtiyoqni tuhfa qiladi. Bunda xar bil tilda mavjud boʻlgan ekzotik soʻzlarni topib ularni lugʻat, Ekzotik lugʻat xolatiga keltirish eng maqbul yechim ekanligini bilgan xolda bu boradagi amaliy ishlarni zudlik bilan amalga oshirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1]. O'zbek tilining izohli lug'ati. Ikkinchi jild A.Madvaliyev, D.Xudayberganova tahriri ostida to'ldirilgan va qayta ishlangan nashr. G'Gulom nomidagi nashriyot.

[2]. Крысин Л.П Иноязычные слова в русском языке.-М Наука, 1968

[3]. Калинин А.В. Лексика русского языка. – М.: Издательство МГУ, 1966. – С.73-75

[4]. Супрун А Е Экзотическая лексика//Научные доклады высшей школе. Филологическая науки -М.,1958.

[5]. Булаховский А Курс русского литературного язык. Киев Радянська школа 1952-С49

[6]. Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока. – М.: Наука, 1979

[7]. Русская экзотическая лексика во французском языке и французская экзотическая лексика в русском языке: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.20 / Филатова Нина Алексеевна; [Место защиты: Моск. пед. гос. ун-т]. - Москва, 2009.- 290 с.: ил. РГБ ОД, б1 09-10/720

[8]. Федоров.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). – М.: Изд. дом «Филология три», 2002.